

УДК 811.161.2=112.2246.2373.613(477.43/86)“17/19”

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ МОВНІ КОНТАКТИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Зареслава Гук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
zorichok25@gmail.com*

У статті проаналізовано етапи мовної інтерференції між українською та німецькою мовами в Галичині протягом XIII–XX. Перший етап мовних контактів пов'язують з Магдебурзьким правом (XIII); другий етап – німецько-українські мовні контакти були зумовлені тим, що Галичина стала частиною Речі Посполитої (XIV–XVII); третій етап – Галичина була під владою Австро-Угорської імперії протягом тривалого часу (1772–1918); четвертий етап – це час німецької окупації в 1941–1944 роках.

Ключові слова: мовна інтерференція, мовні контакти, мова-джерело, мова-реципієнт, запозичення.

Динамічно розвиваючись разом із суспільством, мова постійно поповнюється новими словами в різних сферах життя. Українська мова завжди була відкритою для поповнення лексики з іншомовних джерел. Запозичення з давніх мов (грецької, латинської), тюркізми, галліцизми, слова з німецької, голландської, англійської засвоювалися українською мовою в різні історичні епохи, не завдаючи шкоди її національній самобутності, чим лише збагачували і розширювали її.

Метою статті є дослідити історичні обставини та причини, що зумовили контактування двох генетично неспоріднених мов – української та німецької, та впорядкувати етапи контактування мов у діяхронії.

Проблема німецько-українських мовних контактів давно цікавить філологів – як українознавців, так і германістів. До цього питання неодноразово зверталися такі провідні дослідники, як І. Огієнко, О. Горбач, В. Акуленко, М. Кочерган, О. Муромцева, Ю. Шевельов (Шерех), Ю. Бестерс-Дільгер, М. Гофінгоф та ін. Принципи запозичення й традиції функціонування лексичних одиниць німецького походження в українській мові на зламі XIX і XX ст. були предметом ґрунтовних наукових студій І. Шаровольського та Д. Шелудька. Окремі аспекти вивчення семантичного складу запозичень в українському узусі зазначеного періоду висвітлено в розвідках О. Муромцевої та Л. Ткач.

Збагачення лексики в будь-якій мові зазвичай відбувається двома шляхами: створення слів з матеріалу, який вже існує в мові, і запозичення слів з інших мов.

Запозичення слів з однієї мови в іншу є закономірним і природним процесом внаслідок мовних контактів у галузі науки, культури, економіки, політики, спорту, військової справи. Німецькомовні джерела поповнювали і збагачували українську мову протягом усього про-

цесу її історичного розвитку. Частина німецьких запозичень з'явилися в українській мові ще в давнину, великий пласт запозичень припадає на XVIII–XIX ст., а деякі германізми з'явилися в українській мові в XX ст.

Однією з актуальних тем у сучасних лінгвістичних дискусіях є проблема іншомовного впливу та міжмовних зв'язків. Германізми в українській мові мають давню історію, що зумовлено контактуванням мов.

Як зазначає Т. Б. Пиц, цьому передувала низка суспільно-політичних чинників, а саме:

5) приєднання у XIV–XV ст. значної частини української території до Великого князівства Литовського, що вело війну з німецькими лицарями та торгувало із країнами Західної Європи;

6) панування Польщі на українських територіях з другої половини XVI ст., посилення впливу польської мови, на яку безпосередній вплив мала німецька; 7) приїзд у Східну Україну німецьких фахівців з різних галузей промисловості з кінця XVII – початку XVIII ст. внаслідок реформ у Росії, що значно активізує переклади з німецької мови; 8) колонізація південно-українських земель, в тому числі німцями, у кінці XVIII ст. (Рус, 2011, р. 95).

Перший період контактів припадає на час розвитку Київської Русі (VIII–XI ст.), коли між нею та німецькими землями існували династичні, політичні й економічні зв'язки. В писемних пам'ятках цього часу фіксують давньоверхньонімецькі та готські запозичення. Це не було результатом безпосередніх мовних контактів, тому що не можна говорити про існування в цей період літературних німецької й української мов. Кожна з цих мов пройшла своєрідний історичний шлях. Порівняно з німецькою мовою, українська була раніше коди-фікована, але її розвиток стримувався через різні історичні обставини. Діалектна основа української мови є прадавньою, а літературна норма – молодішою. Порівняно з українською, німецька мова є молодішою, але літературна норма була сформована значно раніше. Писемні пам'ятки з прадавніх часів до нас не дійшли або їх не існує взагалі, тому показником прадавніх контактів української та німецької мов є насамперед етимологізована топоніміка, яка засвідчує етнічну належність колишніх мешканців цих ареалів (Koshkar'ova, 2010, р. 249).

Другий період – час феодальної роздробленості Київської держави, унаслідок чого зростає роль окремих князівств як політичних та культурних центрів. Після спустошення Києва монголо-татарами 1240 р. особливого значення набуло Галицько-Волинське князівство, яке за своїм територіальним положенням не могло не мати зв'язків із Західною Європою. Підтвердженням може слугувати, зокрема, той факт, що магдебурзьке право, яке зародилося на початку XIII ст. у Європі й давало феодальним містам незалежність, першими на українських територіях одержали міста цього князівства. Прийняття магдебурзького права відкривало також дорогу для німецької колонізації, що посилювало українсько-німецькі контакти й спричиняло появу запозичень. До запозичень із середньовіжньонімецької мови, за даними М. Гьофінгоф, належать: *барва* – varwe (Farbe), *бурмистр* – burgemeister (Bürgermeister), *рицар* – ritter (Ritter), *смакувати* – smacken (schmecken) (Höfinghoff, 2006, р. 330).

Наступний третій період припадає на XIV–XVII ст. Українсько-німецькі мовні відносини значною мірою зумовлені особливостями історичної долі українських земель. У цей час

більша частина української території була приєднана до Великого князівства Литовського. Війна Литви з німецькими лицарями, поступове зміцнення магдебурзького права в містах, торгівля з країнами Західної Європи були тими чинниками, які сприяли проникненню німецьких лексем в українську мову.

Посередниками в запозиченні деяких із слів були чеська та польська мови, а саме: *льос* – *das Los*, *кант* – *die Kante*, *пампух* – *das Pfannkuchen*. Роль останньої в українсько-німецьких контактах посилюється в другій половині XVI ст., коли на українських територіях запанувала Польща, а мовою офіційного спілкування, навчання в школах стала польська. Через польське посередництво й безпосередньо в XVI–першій половині XVII ст. запозичують терміни друкарської справи: *друк*, *гарт*, *штемпель*, *фальц*, *шифрт*; продовжує поповнюватися торговельна лексика: *шинк*, *вишинк* (пізніше – *шинок*), *борг*, *рейта*; з'являються слова на позначення понять із галузі техніки: *букса*, *пломба*, *клапан*, *дріт*; будівництва й архітектури: *дах*, *брук*, *балка*, *муляр*, *кахлі*, *цемент*, *карниз* й ін. До запозичень із нововерхньонімецької мови також належать *вербувати* – *werben*, *друкар* – *drucker* (*Drucker*), *каштан* – *kastane* (*Kastanie*), *лядунка* – *Ladung*, *рахунок* – *Rechnunge* (*Rechnung*), *рейтар* – *Reiter*, *шанець* – *Schanze*, *шувляда* – *Schublade*.

Четверта хвиля запозичень датується XVIII ст. У цей період в українсько-німецьких відносинах відбуваються важливі зміни, які зумовили інтенсивність взаємовпливу мов: внаслідок реформ у Росії наприкінці XVII – на початку XVIII ст. на Східній Україні з'являються німецькі ремісники, фахівці з різних галузей промисловості, активізуються переклади з німецької мови наукової та виробничої літератури. Більш інтенсивне залучення німців, у тому числі – до управління, дипломатичної, військової діяльності відбувається за часів російського царя Петра I, тобто на початку XVIII ст. (Novohat'ko, 2003, pp. 21–22). Проте планове та масове заселення відбулося в період царювання Катерини II. У 1763 р. було видано маніфест, у якому імператриця запро-шувала іноземців до поселення і гарантувала компактне проживання, свободу віросповідання, самоврядування, звільнення від військової служби та податкові пільги.

Найбільший інтерес до такого переселення виявили жителі невеликих тоді німецьких держав, наслідком чого було переселення німців спочатку в Росію (переважно з Гессену в район річки Волги), а потім – із західної Пруссії в Україну на Київщину, Чернігівщину та Слобідську Україну (Novohat'ko, 2003, pp. 21–22).

У 1789 р. на українські землі прибула перша велика група менонітів. Вони заснували перші колонії у Катеринославській, а пізніше у Херсонській губерніях. До кінця XVIII ст. Росія збільшує свої території, у 1804 році Олександр I видає маніфест, яким змінює умови переселення. Запрошуються тепер не всі охочі, а лише ті, хто пройшов відбір, а саме: ремісники, хлібороби, виноградарі, скотарі, будівельники. З цього часу починається масове переселення німців із Вюртемберга, Бадена, Ельзасу, Рейнської Баварії в Україну: Крим, Херсонську, Катеринославську, Таврійську губернії та Бессарабську область.

Із 1819 р. запрошення іноземних фахівців припинилось, та освоєння нових земель тривало. Переселенці відрізнялися усамітненим та суворим способом життя (за матеріалами ревізійних обліків населення кінця XVIII – початку XIX ст. у населених пунктах менонітського округу відсутні відомості про інші етноси, що мешкали б поряд з німцями) і великим працелюбством. Від членів общини вимагалось дотримання дисципліни і згуртованості, шлюби дозволялися лише всередині конфесійної спільноти (Novohat'ko, 2003, pp. 106–107).

Із 1774 року майже всі західноукраїнські землі опинилися під владою Австро-Угорщини, що зумовило введення німецької мови в освітні заклади, в адміністративне управ-

ління, військову службу тощо. Це спричинило засвоєння (в усній та письмовій формі) багатьох лексем, зворотів, конструкцій німецького походження населенням західноукраїнських територій (*файний, гвер, крейцер* та ін.). Лексика української літературної мови в цей період збагатилася німецькими запозиченнями в галузі військової справи (*рейтар, ордер, патронташ, бруствер*), промисловості (*штрек, квершлаг, шахта, швелер, цанга, струбцина*) й ін.

У 1772 р. в Галичину прибувають урядовці, службовці промислово-господарських установ та організацій працівників освіти та ін. Ця категорія переселенців прибуває основному з Австрії та з інших країв імперії. Отже, це переважно “австрійські німці”, “австрійці”, хоч у тогочасній літературі, у статистичних збірниках такого поділу немає (Petryshyn, 1996, p. 58). За статистичними даними, наведеними у статті М. Драк, у 1808 р. загальна кількість колоній в усій Галичині (Східній і Західній) становила 172, а у Західній лише – 68.

Мовна політика Австро-Угорської імперії другої половини XIX ст. була спрямована на те, щоб забезпечити всім мовам, які функціонували на теренах держави, рівний статус. У 1867 р. була прийнята нова конституція, яка передбачала рівність усього етнічного населення, і Галичина отримала статус автономії. Йшлося про те, що всі мови краю мали рівні права у школі, уряді й громадському житті. Національний склад кожної з провінцій держави був різноманітним: українці, євреї, решта, німці й поляки, із деяким переважанням українців на півночі й румунів на півдні. Проте, так було лише формально, насправді ж настав час полонізації. Польська шкільна система була запроваджена в усій Галичині, мовою управління стала польська (Vil'pert, 2003, с. 284).

Усього ж до кінця XIX ст. на території півдня сучасної України проживало 342 тис. німців, на заході – 237 тис. осіб.

У 20-тих роках XX ст. германізми починають частково зникати з ужитку. Проте, із новою окупацією Галичини 1940–1944 років служба в німецьких військових частинах принесла в мову українського вояцтва хвилю нових германізмів (Horbach, 2006, с. 447). Цей історичний відрізок є п'ятою хвилею німецько-українських мовних впливів.

Перші роки радянської влади в Україні відзначалися досить слабкими українсько-німецькими контактами, які не залишили помітного сліду в обох мовах. Деяке поживлення відбувається наприкінці 30-х рр., коли в СРСР німецьку мову введено до програм середніх шкіл, коли почали налагоджувати обмін спеціалістами, коли політичні події в Німеччині стали привертати загальну увагу. Як наслідок, почали з'являтися запозичені слова *тонфільм, лейка, агресор, путч, анилаг*. Однак після війни переважна більшість згаданих германізмів відійшла до історичної лексики. Також колоністи, яких колись запросили до Східної України та Росії, були репресовані та вивезені на далекий схід імперії або іммігрували до США, Канади та Південної Америки, тож разом з ними зникло й джерело запозичень.

На цьому тлі за останні 60 років спостерігається значна втрата слів, запозичених з німецької мови в період XVIII–XX. Перестали користуватися німецькими словами, якими позначали різні військові реалії, оскільки в них зникла потреба, також лексеми – назви одягу чи кухонного посуду, з часом відійшли в минуле, оскільки зникли з ужитку відповідні реалії.

Надалі потрібно ґрунтовніше дослідити німецько-українські міжмовні взаємини, враховуючи інтерферентні процеси в обох мовах, через посередництво інших мов (польської, румунської, угорської), здійснити кількісний аналіз ступеня взаємовпливу мов на основі попередньо проаналізованих фонетичних, морфологічних, лексичних та синтаксичних інтерференцій.

References

- Höfinghoff, M. (2006). *Deutsche Entlehnungen im Ukrainischen an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert: Bestand und Entwicklung bis zur Gegenwart*. Wien: Praesens Verlag.
- Horbach, O. (2006). *Argo v Ukrayini (Argo in Ukraine)*. Lviv: Inctytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny.
- Koshkar'ova, L. S. (2010). Istorychna vzayemodiya nimec'koyi j ukrayins'koyi mov (Historical interaction of German and Ukrainian). *Naukovyj visnyk Volyns'koho nacional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*(7), pp. 249–252.
- Novoxat'ko, L. M. (2003). *Nimci i nimec'ka kul'tura v Ukrayini (The Germans and German Culture in Ukraine)*. Kyiv: Ukrayina-Art.
- Petryshyn, H. (Ed.). (1996). *Nimec'ki koloniyi v Halychyni: istoriya, arxitektura, kul'tura: mizhnarodnyj naukovyj seminar: materialy, dopovidi ta povidomlennya (German Colonies in Galicia)*. Lviv: Manuskrpyt.
- Рус, Т. В. (2011). Do problemy adaptaciyi nimec'kyx sliv pivdenno-zaxidnymy hovoramy ukrayins'koyi movy. (58), pp. 17–20.
- Vil'pert, X. (2003). Nimec'ki zapozychennya v hucul's'kyx hovirkax (German borrowings in Gutsul dialects). In *Mova v chasi ta prostori* (pp. 282–290). Lviv: In-t ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha.

**UKRAINIAN-GERMAN LANGUAGE CONTACTS:
A HISTORICAL PERSPECTIVE****Zareslava Guk**

*Ivan Franko National University in Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
zorchok25@gmail.com*

The paper deals with the stages of language interference between Ukrainian and German in Galicia during the 18th-20th c. The loans from German make up a particular group of borrowings into the Ukrainian language with a versatility of their adaptation routes and factors. Up till now, numerous general studies of Germanisms in the Ukrainian language have appeared. However, most of them do not do justice to the areal aspect of the issue. Since linguistic contacts between Ukrainian and German in Galicia were the result of historical circumstances, they can be divided into the following periods: early language contacts were closely interwoven with the Magdeburg Law and the emergence of craft guilds and their organizations which consisted of ethnic Germans (13th c.); during the second period, German-Ukrainian language contacts evolved within the realm of the Polish-Lithuanian Commonwealth (14th-17th c.); during the third period, Galicia became a crown land of the Austro-Hungarian Empire (1772–1918); the fourth period encompasses the years of the German occupation (1941–1944). These language contacts left an important trace on the vocabulary of the Ukrainian language. A fresh insight into all the issues is not feasible without a thorough analysis of the historical data, as well as careful attention to the areal aspects.

Keywords: language interference, language contact, target language, source language, borrowing.